

Τό ψηφιδωτό Ι

Ή τέχνη τού ψηφιδωτού δέν έσθησε μέ τήν πτώση τής βυζαντινής αύτοκρατορίας, μέ τήν όποια και τήν ταυτίζουμε. Τά τελευταία χρόνια, ή τέχνη αύτή ξαναθρίσκει τή θέση πού κατεῖχε άναμεσα στίς εικαστικές τέχνες. Σέ μία σειρά άρθρων θά έξετάσουμε τίς άπαρχές τού ψηφιδωτού, τήν τεχνική του και, τέλος, κάτι πού άπασχολεί τούς άρχαιολόγους, τήν συντήρησή του. Στό πρώτο τούτο μέρος θά άσχοληθούμε, λοιπόν, μέ τήν έμφανιση τού ψηφιδωτού στήν Έλλαδα, τήν έξελιξή του κατά τούς ρωμαϊκούς χρόνους, καθώς και τήν τεχνική του όρολογία.

Δημήτρης Χρυσόπουλος

Συντηρητής

Λέγοντας ψηφιδωτό έννοούμε, συνήθως, μία άρχιτεκτονική έπιφάνεια (δάπεδο, τοίχο, όρφοφή) πού καλύπτεται όπο ένα διακοσμητικό στρώμα άποτελουμένο όπό ψηφίδες. Οι ψηφίδες αύτές μπορεί νά είναι άπο φυσικά ύλικά (πέτρες, μάρμαρα, φίλντισι, κοράλι, ημιπολυτίμους λίθους, κόκαλο κ.ά.) ή όπο κατασκευασμένα

ύλικά (κεραμίδι, ύαλόμαζα κ.ά.). Οι ψηφίδες, τα πετράδια αυτά, είναι στερεωμένες πάνω στήν έπιφάνεια πού διακοσμούν μέ τή βοήθεια ένός κονιάματος, είδος λάσπης (ουγκολ-λητικό ύλικό).

Ό όρος μωσαϊκό, πού είναι συνώνυμος τού όρου ψηφιδωτό, έμφανιζεται γιά πρώτη φορά σε λατινικά κείμενα

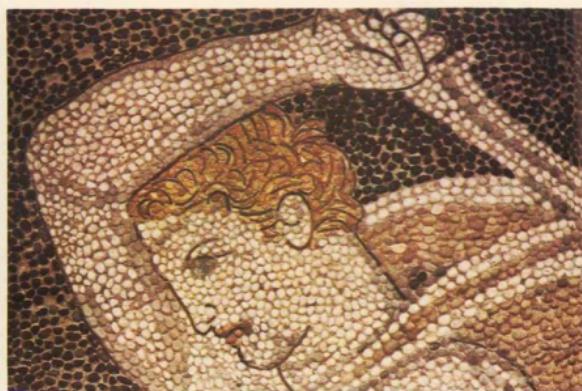
και είναι πιθανό ή έτυμολογία του νά συνδέεται μέ τίς Μούσες, και πιό συγκεκριμένα μέ μία ιερή σπηλιά άφιερωμένη στής Μούσες, διακοσμημένη μέ ψηφιδωτά (μουσεία - μουσαϊκό - μωσαϊκό). Άλλες ονομασίες γιά τό ψηφιδωτό είναι: μουσείον, μουσειώσις, έργον μεμονωμένον, πού είναι δψιμοι βυζαντινοί δροι πού

προέρχονται από τό λατινικό όρο ποσaicum. Οι ψηφίδες πού άποτελούν ένα ψηφιδωτό λέγονται: ψήφοι, άδακια ή δάδακισκοι.

Στά λατινικά γίνεται ένας διαχωρισμός: Οι ψηφίδες πού χρησιμοποιούνται για τήν κατασκευή πορτραίτου, ίσως νά είναι οι λεγόμενες crustae. Ή διαφορά αυτή στήν όρολογία ύποδηλώνει μια διαφορά στήν άντιτεμποση τών έργων. Γιά τά ψηφιδωτά δάπεδα βρίσκουμε τούς έλληνικούς δρους «δαπεδον... έν άθακισκοις συγκειμενον ἐκ παντοιων λίθων», «δεῖφαρς ἐκ ψήφων πολυτελῶν συγκεισθά», «ἐκ ψήφων γέγραπται» κλπ. Ο τεχνίτης πού δουλευει τό ψηφιδωτό λεγόταν ψηφισθέτης ή κυθευτής (στά λατινικά γίνεται και πάλι ένας διαχωρισμός άναμεσα στό ψηφισθέτη δαπέδων τον tessellarius ή tesselerius, και τόν τεχνίτη πού έφτιαχνε τά εντοίχια (τά ψηφιδωτά τοίχου τό musivarius ή musearius) Τά περισσότερα από τά ψηφιδωτά πού έχουν σωθει ώς στημέρα είναι, γιά εύνόητους λόγους, ψηφιδωτά δαπέδου ή διπλώς άλλως λέγονται, λιθόστρωτα, δρος πού ύποδηλώνει όποιο δήποτε τύπο δαπέδου στρωμένο μέ πετρώδες ίλικο.

Οι γνωμές τών ειδικών διχάζονται σχετικά μέ τόν τόπο προέλευσης τού ψηφιδωτού. «Άλλοι ύποστηρίζουν διτι προέρχεται από τήν ανατολή (Μεσοποταμία) και άλλοι από τήν Ελλάδα. Σχετικά μέ τήν πρώτη έκδοχή έχουμε νά παρατηρήσουμε ότι τό «ψηφιδωτό» πού θεωρείται ώς τό πρώτο τού είδους, πολύ μικρή σχέση έχει μέ τό ψηφιδωτό, δημος αυτό δουλεύεται στόν έλληνικό χώρο. Πρόκειται γιά κώνους πού μπήγονται στήν έπιφανεια πού διακοσμούν μέ τή χρωματιστή βάση πρός τό θεατή, ένω στήν Ελλάδα τά δάπεδα άποτελούνται από χρωματιστό κονίαμα συχνά άνακτεμένο μέ χαλίκια.

Τό έλληνικό ψηφιδωτό: 5ος-4ος αι. π.Χ. Σημαντικό ψηφιδωτά δάπεδα έχουν σωθει στήν Όλυμπο, τήν Όλυμπια, τήν Πέλλα, τή Σικουώνα, τήν Κόρινθο, τή Ρόδο κ.ά. Οι ψηφίδες πού χρησιμοποιήθηκαν στής κατασκευές αύτης τής περιόδου είναι θότσαλα μέ φυσικούς χρωματισμούς, γι' αυτό και τά χρώματα είναι περιορισμένα. Τά θότσαλα χρησιμοποιούνται είτε όλοκληρα (στρογγυλεμένα από τό νερό) είτε κομμένα στή μέση, μέ τήν έπιπλη έπιφανεια πρός τό θεατή. Πάρ' άλλα αύτά, οι παραστάσεις έχουν άξιοθάυμαστη απόδοση λεπτομερειών. Σ ένα ψηφιδωτό τής Πέλλας βλέπουμε μιά σκηνή κυνη-

1. Τεχνική πού χρησιμοποιει τό περιγράμμα από μολύβδινη τανιά.

2. Μωσαϊκό τής Ρόδου πού συνδυάζει κυθικές ψηφίδες (κεντρική παράσταση) μέ δότσαλα (πλασίο).

3. Καρφιά πού συγκρατούν τό πρώτο και τό δεύτερο στρώμα. Η φωτογραφία δείχνει μια φάση τών έργων που συντήρησης. Στό σχέδιο τά καρφιά αποδίδονται με μαύρο χρώμα. Τ είναι ο τοιχός, 1 είναι τό πρώτο στρώμα, 2 τό δεύτερο, 3 τό τρίτο πού φέρει τίς ψηφίδες. Εδώ οι ψηφίδες είναι καλυμμένες για τή συντήρηση.

γιού στήν όποια ό τεχνίτης χρησιμοποίησε μία άσυνήστη τεχνική γιά νά περιγράψει τή φιγούρα και νά σχηματοποιήσει τα μαλλιά: ένα λεπτό φύλλο μολύβδου χρησιμεύει ώς περιγράμμα (εἰκ. 1).

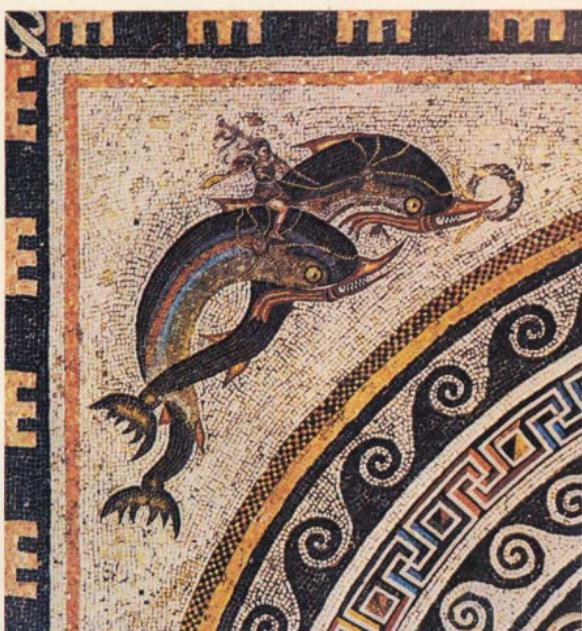
Ζος αι. π.Χ. Δέν έχουμε σαφή εικόνα τής στιγμής που έπιπλέστηκε τό πέρασμα από τό στρογγυλεμένο βότσαλο στήν κυβική ψηφίδα. Τό πιθανότερο είναι δι τό πρόκειται γιά κάποια στιγμή μέσα στόν 3ο αι. π.Χ. Σ' ένα ψηφιδωτό τής Ρόδου παρατηρούμε πώς έγινε τεχνικά τό πέρασμα αύτό. Πρόκειται γιά ένα δάπεδο μέν κεντρική παράσταση. Τό διακοσμητικό πλαίσιο είναι κατασκευασμένο μέ βότσαλα ένων ή κεντρική παράσταση έχει γίνει μέν κανονικές κυβικές ψηφίδες σέ δύο χρωματισμούς, διπτορικούς και μαύρους. Τό δάπεδο αύτό χρονολογείται στόν 3ο αι. π.Χ. (εἰκ. 2).

Οι κυβικές, λοιπόν, ψηφίδες είναι πιθανότατα γέννημα τού 3ου αι. π.Χ. και ή τεχνική αυτή έρχεται πιθανώς από τήν Άλεξανδρεια, τήν πιό φημισμένη πόλη τής έλληνιστικής περιόδου.

Η Τεχνική

Από τά όρχαιολογικά εύρηματα φαίνεται δι τό έκπτελα οι ψηφιδωτές δέν γνώριζαν σέ βάθος τά ύλικα πού χρησιμοποιούσαν (άντοχή τών ύλικών). Μέ λίγα χρώματα στή διάθεσή τους κατασκεύαζαν, στήν άρχη, ψηφιδωτά μέ γεωμετρικά σχέδια, κατόπιν δρχίσαν να αναπαριστούν φιγούρες μεμνωμένες και τέλος συμπλέγματα πολυσύνθετα.

Τό ύπόστρωμα: Από τούς Λατίνους Πλίνιο (H.N. XXXVI, 186) και Βιτρούθιο (De architectura, VII, I) έχουμε λεπτομερέστατες περιγραφές τής τεχνικής τού ψηφιδωτού. Ο Βιτρούθιος περιγράφει τήν καθεμία από τίς φάσεις κατασκευής ένδος ψηφιδωτού, πού συνοψίζονται περίπου στά έξη: α) Μωσαϊκό δαπέδου. Άφου θρέξουν τό δράφος τό κτυπούν ωστέ νά γίνει στερεό (νά κάπει) και μετά τό άλφαδιάζουν. Στή συνέχεια τοποθετούν ένα στρώμα χοντρές πέτρες. Επάνω από αυτό βάζουν ένα δεύτερο στρώμα από σπασμένο κεραμίδι (7-8 έκ.) και ένα είδος θηραϊκής γήτης (pozzolana). Ένα τρίτο στρώμα (2-5 έκ.) από όσθετη, μαρμαρόσκονη, θηραϊκή γή, κεραμιδόσκονη σκέπαζε τά προπρογούμενα. Τέλος, ένα τέταρτο στρώμα (5-12 έκ.) πού περιειχε 1/4 άσθετη και 3/4 τριμμένο κεραμίδι άποτελούσε τό ύπόστρωμα τού τελευταίου, πέμπτου στρώματος πού δεχόταν τίς ψηφίδες. Τό στρώμα αύτό, καλά άλ-

4. Δλαος, τό σπητι μέ τά δελφίνια.

5. Τό κύπελλο τού Νέστορα.

φαδιασμένο, άποτελείτο από λεπτή δόμη, άσβεστη και καλής ποιότητας μαρμαρόσκονη. Τό πάχος του ήταν 2-3 εκ.

Γιά τήν τεχνική τών έλληνικών ψηφιδωτών δέν έχουμε γραπτές μαρτυρίες. Άπο τά εύρηματα δώμας ξέρουμε ότι γιά τα ψηφιδωτά δάπεδα έσκαθαν τό δέδαφος σέ δάθος 1-2 μ., τό σταθεροποιούσαν, γέμιζαν τό λάκκο μέλαπτη άνακατεμένη με χαλκίκι και άπο πάνω έστρουναν κεραμίδια (συνήθως καμπυλόσχημα). Κατόπιν έθαζαν ένα στρώμα (15 εκ.) λάσπη από άσβεστη, άμμο, θηραϊκή γη, πολλές φορές και στάχτη, τό άλφαδιαζαν και τοποθετούσαν έπάνω του τις ψηφίδες. Ή κατασκευή τού ύποστρώματος διαφέρει τόσο χρονικά δύο και γεωγραφικά. Γενικός δώμας κανόνας ήταν ή χρήση ύλικων πού δρισκούσαν επίποτους, γιά λόγους οικονομίας τόσο χρήματος δύο και χρόνου.

Θ) Σχετικά μέτα τά εντούτοις ψηφιδωτά, ο Πλίνιος τά αναφέρει (H.N. XXXVI, 189) σαν κάτιο καινούργιο γιά την έποχή του (1ο αι. μ.Χ.). Στήν «Οστία, άρχαιο έπινεο της Ρώμης, έχει διασωθεί ένα τμήμα εντούτου ψηφιδωτού με φυτικό διάκοσμο. Στήν Πομπηία ύπαρχουν δείγματα από κίονες διακοσμημένα με ψηφιδωτά, καθώς και συντριβάνια και έσοχες των τοιχών». Στήν Casa della Fontana Grande διατηρείται ένα ψηφιδωτό φιλοτεχνημένο με θαλασσινά κοχύλια, ένων ή άρχαιότερη άψιδα, διακοσμημένη με μωσαϊκό, δρισκετανά σε έναν πρωτοχριστιανικό τάφο, κάτω από την έκλησια τού Αγίου Πέτρου της Ρώμης. Τά εντούτοις ψηφίδων απόκτοντιν ιδιαιτερη θέση στό Βυζαντίο, τόσο ώστε νά ταυτιστούν με την τέχνη του. Ή πρεστοιμασία πού άπαιτοντιν έπιβάλλει μεγάλη προσοχή. Τα αλλεπάλληλα στρώματα πού χρησιμοποιούνται διαφέρουν, δύος και στά ψηφιδωτά δάπεδους, άναλογα με την έποχη, τόπο κατασκευής και άκομα με τό έργαστηριο, καθώς και με τή θέση του έργου στό κτίριο (κάθετη έπιφανεια, άψιδα, τρουλός, έσωτερικός ή έξωτερικός χώρος — πού ύφιστανται πιο έντονες κλιματικές έπιδρασεις).

Συνοπτικά μπορούμε νά πούμε ότι οι τεχνίτες χρησιμοποιούσαν ώς τρία στρώματα, άπο τά δύοια τό πρώτο ήταν σέ διμεση έπαφη με τόν τοιχο, περιεχό ασβέστη, κομμάτια από κεραμίδι, θηραϊκή γη, άμμο και έμενε με τραχιά έπιφανεια γιά νά «πιάσουν» έπάνω του τά έπομενα στρώματα. Τό τρίτο στρώμα ήταν κατασκευασμένο από σθηραμένο ασβέστη,

6. Άσθρωτος οίκος.

θηραϊκή γη και μαρμαρόσκονη. Τό ήταν έπομενα στρώματα κατασκευάζονταν από τά ίδια ύλικα σέ διαφορετικές άναλογες και περιείχαν έπιπλον άστραβοι αύγον. Τό τελευταίο ύποστρώμα άλφαδιαζόταν προσεχτικά γιατί έπαιρνε τις ψηφίδες. Μέτην πάροδο τού χρόνου πολλά από τά εντούτοις ψηφιδωτά έπεσαν. Συχνά ώς αιτία άναγνωρίζεται τό μεγάλο θάρος τών ύποστρωμάτων ή άκομα ή κακή έπαφη τών στρωμάτων μεταξύ τους. Κατά τή διάρκεια τών έργασιών συντήρησης, βυζαντινών

ψηφιδωτών βρέθηκαν, κυρίως στά κοιλά μέρη τής έπιφανειας πού κομιμόυσαν, μεγάλα καρφιά με πλατύ κεφάλι, πού διαπερνούσαν τό πρώτο και τό δεύτερο ύποστρώμα. Σκοπός τους, φυσικά, ήταν νά κρατούν τό έβαρος τού ψηφιδωτού (εικ. 3).

Παραδείγματα

Η τέχνη τού ψηφιδωτού προσαλαμβάνει τήν τελική της μορφή ήδη από τόν 5ο-4ο αι. π.Χ. Τά έργα είναι κατασκευασμένα, όπως είπαμε πού πάνω,

7. Ψηφιδωτό τού Διοσκουρίδη τού Σάμου, φέρει την ύπογραφή τού καλλιτέχνη στό έπάνω μέρος.

8. Μάχη της Ισσού.

ἀπό βότσαλα (διαμέτρου 1 ἑκ.) με φυσικούς χρωματισμούς, γι' αὐτό και ἡ «παλέτα» τῶν καλλιτεχνῶν ἔχει περιορισμένα χρώματα. Ἡ τέχνη τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐξελίσσεται παράλληλα με τὶς ἄλλες τέχνες. Συχνά οἱ συνθέσεις τῆς ἀντιγράφουν ζωγραφικά ἔργα, γι' αὐτὸν παρατηρεῖται μᾶς προσπάθεια ἐμπλουτισμοῦ τῶν χρωμάτων καθώς και μᾶς τάση καινοτομίας στην τεχνική — υιοθετεῖται ἡ κυβικὴ ψηφίδα και ἐμπλουτίζεται μὲ ποικιλὰ ύλικῶν πού δοκιμάζονται στὴν κατασκευὴ τῶν ψηφιδωτῶν.

Ἡ ἐξέχουσα θέση πού καταλαμβάνει τὸ ψηφιδωτὸ ἀνάμεσα στὶς εἰκαστικές τέχνες φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὃτι πολλοὶ καλλιτέχνες ὑπογράφουν τὰ ἔργα τους. Στὴν Πέλλα παραδείγματος χάριν ὑπάρχει ἡ νεαρή ψηφιδωτὸ μὲ φυτικὰ θέματα πού φέρει τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Γύνωστον. Στὸ πλούσιο σύνολο μωσαϊκῶν πού ἐδωσε ἡ Δῆλος, τὰ ἔργα εἰναι κατασκευασμένα μὲ κυβικές ψηφίδες καὶ τὰ σχέδια εἰναι ποικιλά. Συναντάμε γεωμετρικά διακοσμητικά πού παριστάνουν κύβους σὲ προσπική, τὸ

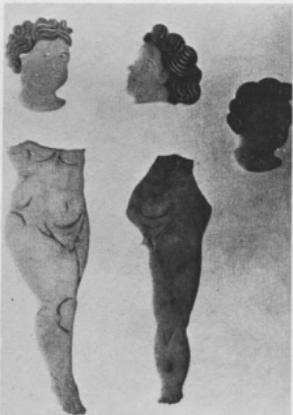
περίφημο ψηφιδωτὸ μὲ τίς μάσκες, καὶ αὐτὸ μὲ τὰ δελφίνια (εἰκ. 4) κ.ἄ. Φημισμένη γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς στάθηκε καὶ ἡ Πέργαμος μὲ τὶς διάφορες σχολές, πατρίδα τοῦ μεγάλου καλλιτέχνη Σώου. Ὁ Πλίνιος περιγράφει ἔργα του μὲ τόση λεπτομέρεια πού μπορούμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὰ ἀντίγραφοι τους (οπην Ἰταλία). Ἀπὸ τὰ γνωστότερα ἔργα του εἰναι «τὸ κύπελλο τοῦ Νέστορα» (Θέμα ἀπὸ τὸ IA θιβλὸ τῆς Ἰλιάδας) που ἀντιγράψαν οι Ρωμαῖοι στὴ βίλα τοῦ Ἀδριανοῦ στὸ Τίθολι (εἰκ. 5). ἡ ἀκόμα ὁ ἀσέρωτος οἶκος πού ἀντιγράψτηκε στὴν Ακουληία (εἰκ. 6).

Ἐνα ἔξαιρετική τέχνης ἔργο είναι καὶ μικρὴ ἀναπαράσταση σκηνῆς θεάτρου, τοῦ Διοσκουρίδη τοῦ Σάμου, πού δέν ἔρουμε ἀν δεῖσεισθαι στὸ πρωτότυπο ἡ σὲ ἀντίγραφο (εἰκ. 7). Τέλος, θά ἀναφέρουμε καὶ τὸ ψηφιδωτὸ πού βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τῆς Νεάπολης καὶ παριστάνει τὴ Μάχη τῆς Ισσού καὶ θεωρεῖται ἀντίγραφο ἐνός ἐλληνιστικοῦ ζωγραφικοῦ ἔργου (εἰκ. 8).

Παρ' ὅλο πού τὸ ψηφιδωτὸ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν Ἐλλάδα, οἱ Ρωμαῖοι είναι αὐτοὶ ποὺ πού ἐκαναν πλατύτερα γνωστό, ἀπὸ τὴ Βρετανία ὡς τὴν Ἀσία καὶ τὴ Αφρική καὶ τὸ εἰσιγαγαν τόσο σὲ δημόσια ὅσο καὶ σὲ ιδιω-

9. Opus sectile

10. *Opus signinum* και *opus tessellatum*.

11. Έμβλημα: έδω τό έμβλημα «χωρίει» δυο δωματία.

τικά κτίρια. Η θέση πού προσέλαθε ή τέχνη αυτή, ή παράλληλη της ζωγραφικής, τή νέννούμε καλύπτει μέσα από τά λόγια τού Πλίνιου (πού μιλά, θέβαια, γιά τη ζωγραφική). Ή έλληνική ζωγραφική ήταν τέχνη έργαστρου ένων ή ρωμαϊκή είναι έντοιχια, σέ πλήρη συνδυασμό καὶ λειτουργία μέτι τήν άρχετεκτονική. Τή σχέση τού έλληνικο ψηφιδωτού με τή ζωγραφική φανερώνουν και ορισμένες συνθέσεις στίς όποιες οι ψηφίδες έχουν έντυπωσιακά μικρές διαστάσεις (όρε 1 έκ. ή δρόσικουμε 30 ψηφίδες). Ή μόδα τού ψηφιδωτού υπήρξε δώμα και ή αιτία τής παρακμής του. Οι ρωμαῖοι τεχνίτες χρησιμοποίησαν μεγάλες ψηφίδες, τονίζοντας και προβάλλοντας τούς χώρους, μέ συνέπεια τό ίδιο τό ψηφιδωτό ήρχεται σε δεύτερη μοίρα και ή καλλιτεχνική του άξια νά ύποθαμβίζεται.

Στη Ρωμαϊκή έποχή κάνουν τήν έμφασιό τους διάφορες παραλλαγές τού ψηφιδωτού, ή κάθε μιά μέ τό δικό της ίνομα. Έδω θά τίς άναφερουμε ἀπλά και στό έπομενο άρθρο θα μηλησουμε γιά τούς τεχνίτες πού κατασκεύαζαν τά ψηφιδώτα αυτά.

1. *Opus alexandrinum*: Η «ἄλεξανδρινή» τεχνική συνίσταται στη χρήση κυβικών ψηφιδών. Στήν Αναγέννηση, ό δρος αυτός υποδηλώνει ψηφιδωτό έργο κατασκευασμένο μέ ποικιλία σκληρών πετρωάτων (πορφυρίτη λίθο, γρανίτη κ.ά.).

2. *Opus tessellatum*: Πρόκειται γιά ψηφιδωτό δαπέδου κατασκευασμένο μέ

μεγάλες ψηφίδες (άπο 0,5 έκ. ώς 2 έκ.)

3. *Opus vermiculatum*: Πολύχρωμο ψηφιδωτό δαπέδου μέ ψηφίδες τών όποιων τό μεγέθος δεν ξεπερνά τά 0,5 έκ. Σύμφωνα μέ μία θεωρία ό όρος *vermiculatum* έχει κάποια σχέση με τήν κίνηση πού είχε και ή όποια άκολουθούμε τό περιγράμμα τής σύνθεσης (*vermiculi, σκουλίκια*). Κατά τή δευτερή θεωρία, ή έμπιολογία τού δρου αυτού πρέπει νά αναζητηθεί στήν πολυχρωμία τών συνθέσεων (*versicolores, ποικιλόχρωμο*).

4. *Opus sectile* (μαρμάροθέτημα): μαρμάρινες πλάκες κομμένες σύμφωνα μέ ένα όπισμένο σήχημα, είτε γεωμετρικό είτε έλευθέρου, άναλογα μέ τίς άνάκες τού έργου. (εικ. 9).

5. *Opus musivum*: Εντοιχιο ψηφιδωτό γιά τήν κατασκευή τού όποιου χρησιμοποιούσαν ψηφίδες άπο ύαλομάζα.

6. *Opus signinum*: Πρόκειται γιά συνθέσεις δημούς ή ψηφίδα χρησιμοποιείται γιά τό σχηματισμό περιγράμματων. Τό φόντο αποτελείται άπο κόκκινο κονίαμα. Η τεχνική αυτή άρειται τό δυναμά της στήν πόλη *Signae* τής Σικελίας πού ήταν φημισμένη γιά τήν κόκκινη άργιλο της (εικ. 10).

7. *Έμβλημα*: Ψηφιδωτό μέ κεντρική παράσταση (παραλληλόγραμμον ή τετράγωνο) κατασκευασμένη μέ τήν τεχνική τού *opus vermiculatum* (έμβλημα *vermiculatum*). Τό έμβλημα αυτό περικλείται άπο ένα πλαίσιο μέ ἀπλά γεωμετρικά σχέδια ή άπο *opus tessellatum* (εικ. 11).

MOSAICS

This article, the first of a series under the same title, which will examine the origin, the technique and the restoration of the mosaic, is dealing with the appearance of the mosaic in Greece, its development during the roman period and its technical terms.

By the term 'mosaic' we usually mean an architectural surface (floor, walls, ceiling) covered by a decorative layer of tesserae fixed on a bed of a special mortar.

The term 'mosaic' first appears in latin texts and its origin must be probably related to a sacred cave dedicated to the muses and decorated with mosaics (muses-mosaic-mosaic).

The questions of its origin has not as yet been answered but the prevailing opinions suggest either the east (Mesopotamia) or Greece.

Important mosaics have survived in Greece dating from the 5th and 4th centuries B.C. The decorative themes in these mosaics are rendered with an astonishing precision but their chromatic scale is limited since the tesserae used for them are pebbles in natural colours.

In the 3rd century B.C. not only rounded pebbles but also cubic tesserae are employed, a technique which probably derives from the hellenistic Alexandria.

The repertoire used for the mosaic originally consisted of geometric motives, then it was enriched with isolated figures and later with complex compositions.

Pliny and Vitruvius describe in detail the technique of mosaics. The tesserae are layed on a thick bed of mortar consisting of successive layers and constructed in various modes, depending on the time and place.

The wall mosaics become especially popular in the art of Byzantium. Again, the construction of the bed on which the tesserae lay varies depending on the time, the place, the workshops responsible for the mosaic work and also on the location of the mosaic in the building.

The number of floor mosaics that has survived is bigger than that of wall mosaics, the latter being quite often destroyed by fall due to the enormous weight of the mortar bed of the mosaic. For the elimination of this defect the bed of the mosaic was sometimes practically nailed on the wall.

Pergamon, the native city of the celebrated artist Sosso, was famous for its mosaics. Pliny describes the works of Sosso so precisely that we are able to recognize their copies in Italy.

Although the art of the mosaic originates, in all probability, from Greece, it was the Romans who made it widely known from Britain to Asia and North Africa and applied it as a decorative element not only in public but also in private architecture.

A wide variation of mosaic techniques is formed during the roman period such as: the *opus tessellatum*; a floor mosaic made of large tesserae (0,5-2 cm), the *opus alexandrinum*; a mosaic made of various, hard, stony tesserae, the *opus vermiculatum*; an especially rich in colour mosaic, the *opus sectile*: marble slabs arranged according to a certain plan, the *opus musivum*; a wall mosaic made of glass tesserae, the *opus signinum*: on a red background of mortar, tesserae are used to form the outline of the representation, the *emblema* a mosaic exhibiting a central representation framed by geometric motives or by an *opus tessellatum*.